

A lokalitás történetformáló szerepe. Pécs és a pálosok¹

Bánkuti Gábor

A pálosok történetében Pécs különleges jelentőségű hely: a város tágabb környezetéhez kötődik a rendi emlékezetben elsőként számon tartott Jakab-hegyi kolostor, és napjainkban is Pécs a magyar pálosok központja. E közel nyolc évszázados történet a *valahol* megtörtént események láncolataként folytonos. A pálosoknak az oszmán hódítás, majd II. József intézkedései miatt kétszer másfélszáz évre el kellett hagyniuk Pécsét, és 1950-ben négy évtizedre újabb külső kényszer, a kommunista diktatúra tiltotta és akadályozta a működést. A hosszú kényszerszünetek után, személyi folytonosság híján az idekötődő emlékek határozták meg a pálosok városhoz való viszonyát. Maga a hely, illetve a térhasználat hagyományt és közösséget teremtő formái kötötték a rendet Pécshez, a „hazatérés” motiválta az újabb és újabb megkapaszkodást. Pécs a pálosok történetében így nem pusztán az események helyszíne, kerete vagy netán díszlete, hanem a cselekmény része.

A Magyar Pálos Rend története a mecseki, bakonyi, pilisi remetékkel kezdődött.² A fejlődés, melynek végére kialakult az önálló, ágostonos regula alatt élő pálos rend, püspöki pártfogással indult, a rendi krónika szerint éppen Pécs határában: „Bertalan úr, Pécs püspöke rakta Patacsra az első Klastromot, adva neki: Szent Jakab elnevezést”.³ Az esemény minden valószínűség szerint 1225-ben történt.

A püspök nemcsak rendezte a helyi remeték egyházi jogi helyzetét, hanem saját felügyeletét és a remetelét fizikai és anyagi létfeltételeit is biztosította. A következő évtizedekben ehhez hasonló módon jöttek létre országszerte a remeték kolostorai. Jakab-hegy modellértéke érdekes módon mégsem jelentett számára elsőséget a kolostorok között.⁴ Az alapítás elsősege majd csak 700 év múltán ad a helynek, Pécsnek különös jelentőséget.

A kolostor Pécestől nyugatra, a Mecsek-hegység 592 m magas, korábban Patacsi-hegységnek nevezett fennsíkja közepén épült föl. (Azaz nem a hegy adott nevet a kolostornak, hanem a hegy lett középkori templomának titulusáról elkeresztelve.) A Jakab-hegyi pálosoknak a

¹ A tanulmány a Bolyai János kutatói ösztöndíj keretében készült.

² F. ROMHÁNYI BEATRIX: Heremitae – monachi – fratres. Szempontok a pálos rend történetének újragondolásához. In: Pálosaink és Pécs. Szerk.: Sarbak Gábor. Bp., 2016. 9–23.

³ Gyöngyösi Gergely krónikája. In: ÁRVAI VINCE – CSANÁD BÉLA – CSONKA FERENC: Gyöngyösi Gergely: Arcok a magyar középkorból. Bp., 1983. 34.

⁴ SARBAK GÁBOR: Remeték a Jakab-hegyen. Megjegyzések a pálos rend pécsi kezdeteihez. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 21 (2009), 131–138.

földrajzi környezet által meghatározott birtokegységei, malmai, szőlői, erdői és rétjei – a Remeterét ma is ennek emlékét őrzi –, valamint a falubeliek földjei között szántói voltak.⁵

A kezdeti remete létforma az igényekhez és a körülményekhez illeszkedve lassan átalakult. A rendi fejlődés általános vonásait tekintve a számban és anyagiakban is gyarapodó pálosok a világtól elvonuló remete életmód mellett a lelkipásztorkodás területén is egyre aktívabban kapcsolódtak be az egyház életébe. Az új tevékenységek lokális pozíciójukra is hatással voltak, a pasztoráció aktív formái a lakott területekhez közelítették őket. E tendenciának felel meg a 15. század végének az a jelensége, hogy a pálosok Pécssett kezdenek el házakat vásárolni, bár arról, hogy a városban lelkipásztori „vonalon” is tevékenykedtek volna, nincsenek ismereteink.⁶ E virágzó korszaknak az oszmán hódítók megjelenése vetett véget.

A török hódoltság, a visszahódító háborúk, majd a Rákóczi-szabadságharc után az új élet kereteinek megteremtésében kiemelt szerepet töltött be a katolikus egyház. A visszafoglalt területeken az általános paphiány következtében a szerzetesrendek feladatai megsokszorozódtak. A 18. század közepéig, mire megerősödött az újjászervezett egyházmegyei szemináriumokban képzett papság új generációja, a püspökök jelentős mértékben támaszkodhattak rájuk.⁷ Az első pálos, akit Radanay Mátyás Ignác püspök (1686–1703) kérésére a rendi kormányzat Pécsre küldött, Somogyi Zsigmond – egy „vérbeli vándor hitlestestvér” – 1694-ben érkezett meg a városba.⁸ Ekkor kezdtek el használni a pálosok a budai kapuhoz közeli, a rácok 1693-as kiűzésekor megüresedett templomot, amely korábban El-Hadzsi Hüszejn dzsámija volt. A mecset valahol a mai Lyceum és Perczel utca sarkán állhatott. Pécsre érkezésük után, missziós jelleggel, az Ürög melletti Szentkút kegyhelyét is gondozásukba vették.

A középkorban nagybirtokosnak számító pálosok 17. századi újrakezdésében a monasztikus rendekhez hasonlóan kulcskérdés volt a korábbi monostoraikhoz tartozó uradalmak visszaszerzése.⁹ Pécssett

⁵ KNAPP ÉVA: Pálos gazdálkodás a középkori Baranya megyében. In: Pálos rendtörténeti tanulmányok. Szerk.: Sarbak Gábor. Csorna, 1994. 66–69, 96.

⁶ FEDELES TAMÁS: Pécs terei, épületei és használatuk a késő középkorban. In: Utcák, terek, épületek Pécssett. Szerk.: Márfi Attila. Pécs, 2010. 37–92.

⁷ GÖZSY ZOLTÁN: Az alsópapság helyzete a 18. században a pécsi egyházmegyében. In: Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században. Szerk.: Forgó András – Gözsy Zoltán. Pécs, 2019. 222–235.

⁸ A pécsi pálos konvent életéről fennmaradt rendi források gyűjteménye: Documenta Artis Paulinorum II. A magyar rendtartomány kolostorai. Az anyagot gyűjt. Gyéressy Béla, szerk. Tóth Melinda, az egyes fejezetek előszavát írta Hervay Ferenc. Bp., 1976. 268–303.

⁹ SIPTÁR DÁNIEL: Sokszínűség vagy egységesség. Szerzetesek a 17. századi

a hosszú távra való berendezkedés feltételeit az elenyészett középkori kolostor és az ürögi és patacsi birtokok visszaszerzése jelenthette, ez azonban nem járt sikerrel. A Jakab-hegyet I. Lipót király még 1703-ban a pécsi klérusnak adományozta.¹⁰ A rendelkezés ahhoz a *nova donatio*hoz kapcsolódott, melyben az uralkodó Pécs városát is a püspök és a káptalan birtokává tette, évtizedes küzdelmet indítva el az oppidummá minősített város polgársága és a püspökség között.¹¹ A szabad királyi város rangjáért küzdő városiakhoz hasonlóan a pálosok sem viselték belenyugodva a helyzetet. Az ősi fészkek ügyében több pert is indítottak és Rómában is panasszal éltek, mindhiába. A Jakab-hegyi romokon Fonyó Sándor kanonok épített új kolostort.¹² Az emeletes remeteház 1745-ben nyílt meg és a hozzá kapcsolódó konfraternitás is ekkor kezdte működését. Így a „hely szelleme” mégiscsak tovább élt...

A pálosok új kolostora a városban kapott helyet. A rácdúlás által megszakított kezdet után a szerzetesek 1712-ben tértek vissza Pécsre, és vették birtokba újra a szerb templomot, majd apránként megszerezték a környező telkeket, megteremtve az átépítés és a bővítés lehetőségét. A Király utca és a Lyceum utca sarkán ma is álló épületegyüttes – az új templom és a kolostor – 1741 és 1776 között épült meg, több ütemben.¹³

Miközben a Habsburg Birodalomban tevékenykedő szerzetesrendek életét egyre inkább beárnyékolta a felvilágosult abszolutizmus kérlelhetetlen bürokratizmusa, a pécsi pálosok négy évtizedes töretlen fejlődését Eszterházy Pál (a kolostorépítést tekintélyes adományokkal támogató prior generális) 1780-as püspöki kinevezése koronázta meg. Beiktatására rendtársa, Ányos Pál írt köszöntő verset.

A kompozícióban a poéta a várost – amelyet előbb „Klimó árvájának” nevez – mint élő személyt szólítja meg, majd a vers zárlatában a várostól nyugatra, Szent Jakab hegye felé fordítja tekintetét:

„Nézz arra, hol a 'Nap' elfáradt lovai,

Magyarországon. In: Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században. Szerk.: Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs, 2018. 167.

¹⁰ BORSY JUDIT: A pécsi egyházmegye birtoka 1703 és 1736 között. In: Koller József emlékkonferencia válogatott előadásai. Szerk.: Font Márta – Vargha Dezső. Pécs, 2003. 191–200.

¹¹ BORSY KÁROLY: A XVIII. század második felének két püspöke. Klimó György és Eszterházy Pál László. In: Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből I. Szerk.: Fricsy Ádám. Pécs, 1993. 278–281.

¹² HORVÁTH 2016, 81–92. HORVÁTH ISTVÁN: A Jakab-hegyi remeték élete a 18. században. In: Pálosaink és Pécs. Szerk.: Sarbak Gábor. Bp., 2016. 81–92.

¹³ LANTOSNÉ IMRE MÁRIA–LANTOS MIKLÓS: Lyceum. A pálosok temploma és egykori rendháza. Pécs, 2014; GOLOB GEORGINA: A pécsi pálos rendház és templom. In: *Pécsi Szemle* 6 (2003/1.) Tavasz, 2–15.

Árnyékba merülnek haldokló lángjai;
Nézz ottan Patatsnak roppant sziklájira,
Első atyáinknak puszta szállásira [...]”

E két pilléren – Klimo György püspök emléken és Patacs szikláin – nyugodhat Ányos szerint a pálosból lett püspök főpásztori fundamentuma.¹⁴

Pécsett paradox helyzetet eredményezett II. József egyik első, az államegyházi tendenciák új hullámát jelző intézkedése, amely 1781-ben megtiltotta a szerzetesrendeknek, hogy Rómában tartózkodó generálisaiikkal kapcsolatot tartsanak, ezzel párhuzamosan a megyéspüspökök fennhatósága alá helyezte őket.¹⁵ Azaz a pécsi pálosok esetében saját korábbi előjárójuk lett ismét a „felettesük”. Miközben egyházi szempontból minden tényező kedvezőtlen vagy éppen dermesztő perspektívát vetített előre, Eszterházy beiktatásának idején, egy rövid történelmi pillanatra a pécsi egyházmegyében mégis minden kivételesen összeállt a pálosok javára. „Remete Szent Pál szelleme ekkor már teljesen meghódította a város lakosságát” – érezhette meg utólag a hangulat ihletettségét Kisbán Emil, az 1930-as évek pálos rendtörténet-írója.¹⁶ Az esemény a *civitas* büszke lakói, az egykori rendfőnököket köszöntő pálosok és a három évnyi üresedés után rendezett állapotra vágyó egyházmegyes papság számára is közös ünnep lehetett.

A várható fejleményekkel számolva és a pálos rend túlélésének biztosítása érdekében a szerzetesekért a császárnál hiába közbenjáró VI. Pius pápa 1784. december 3-án kiadott brévéjében a Habsburg Birodalmon kívül eső lengyel pálos rendtartományt függetlenítette a magyartól, és megszüntette az általános perjel joghatóságát a lengyel pálosok fölött. A rendi központ Máriavölgyből Częstochowába került át. A pálos rendet az osztrák örökös tartományokban és Magyarországon eltörölő rendeletét 1786. február 16-án adta ki az uralkodó.

A II. József által feloszlatott szerzetesrendek többsége már a 19. század elejétől újrakezdte tevékenységét Magyarországon. A lengyel kolostorokban megmaradt pálosok visszatérésre irányuló törekvései azonban nem jártak sikerrel.¹⁷ Ennek okát a kérdésnek alapos tanulmányt szentelő Kárpáti Zoltán Endre a finansziális problémákra és a tartós egyházi védnökség hiányára vezeti vissza.¹⁸ Előbbi elsősorban

¹⁴ NAGY IMRE: A pálosok Pécsett (Ötöröny XI.) In: *Pécsi Szemle* 12 (2009/3.) Ősz, 30–32.

¹⁵ KÁRPÁTI ZOLTÁN ENDRE: A pálos rend visszatelepítésére tett kísérletek. In: *Egyháztörténeti Szemle* XI.(2010/4.) (továbbiakban: KÁRPÁTI, 2010.) 58.

¹⁶ KISBÁN EMIL: A magyar Pálosrend története II. (1711–1786) Bp., 1940. 34.

¹⁷ HERMANN EGYED: Kísérletek a pálosok visszaállítására a 18. század fordulóján. In: *Theologia* 1935/1. 63–67.

¹⁸ KÁRPÁTI, 2010. 4.

azt jelentette, hogy a Vallásalap működését veszélyeztette volna, ha a rend visszakapja elkobzott vagyonát. Más rendektől eltérően komoly támogatás kívülről sem érkezhett: a csechokowai és a krakkói lengyel kolostorok változó államjogi keretek között, de mindvégig a cári Oroszország befolyása alatt álltak, saját fennmaradásukat is veszélyeztető korlátok között működtek. E helyzetben hozott változást Zichy Gyula, aki pécsi püspöksége (1905–1926) első éveitől kezdve érdeklődött a pálosok hazahozatala iránt. A püspök a visszatelepítést kifejezetten Pécsre kívánta, ahol annak idején a rend (egyik) bölcsője és később virágzó kolostora is volt. Meglehet, székhelye pálos múltja predesztinálta erre a szerepre, de tény, hogy Zichy Pécsset a „pálos kérdés” centrumává tette. Az események ismeretében nem rögeszmés lokálpatriotizmus azt állítani, hogy 1921 és 1932 között a pálosok ügye mindenekelőtt Pécs ügye volt, ami csak időnként fölhorgadó kampányokban próbálta elérni az országos közvélemény ingerküszöbét.

Bár a pálosok „hazatelepülésére”, a budai Sziklatemplomba való ünnepélyes bevonulásukra csak 1934 májusában került sor (több valóban leküzdhetetlennek tűnő akadály elhárítása után), Pécssett Bodó Gellért és Bertalan testvér személyében már 1923-tól kezdve működtek a pálosok. Legalábbis a helyiek és Zichy által annak tekintett szerzetesek, merthogy sem a lengyelországi rendi központ, sem a Szentszék nem ismerte el őket pálosként, sőt kifejezetten eltiltotta őket attól, hogy a rend nevében tevékenykedjenek. E szövevényes ügy kibontására e tanulmány keretei között nincs lehetőségünk,¹⁹ legyen elég erről most csak annyi, hogy nevezettek egy spontán akció keretében, krakkói növendékeiket megszakítva 1923. február 26-án mint „eredeti” magyar pálosok, és a pálosok ősi jogainak védelmezői, jelentkeztek be a pécsi püspöknél, akik ezért a lengyel priortól üldözést szenvednek. Bár Zichyt Piotr Markiewicz prior levélben értesítette arról, hogy az önmagát pálosnak nevező pap „semmilyen módon nem tartozik a rendünkhöz”, a püspök lehetőséget látott a helyzetben, és lépett. Mindent megtett, hogy életképes és visszafordíthatatlan legyen a vállalkozás. Kivételes kapcsolatrendszerét felhasználva, a helyi és az országos közvélemény mozgósításával, a jezsuita Pius kolégium alapításával már jelentősen megcsappant személyes vagyonát sem kímélve próbált új status quo-t teremteni. Először is rájuk bízta a budai külváros plébániájához (Ágoston tér) tartozó, akkoriban használaton kívüli Mindenszentek templomát, ahol márciusban már miséztek is.²⁰ Elhelyezésükre megvásárolta, és a jövőben visszatelepülő pálos rend tulajdonára íratta Komposch Alfonz nyugalmazott

¹⁹ Az ügy részleges dokumentációját lásd: DAMÁSDI ZOLTÁN: Pálos emlékek a Pécsi Egyházmegyei Levéltárban. In: Pálosaink és Pécs. Szerk.: Sarbak Gábor. Pécs, 2016. 93–132.

²⁰ *Pécsi Lapok* 1923. március 29. 2.

tábornok egy kisebb villáját és a hozzá tartozó 4 hold szőlőt a Mátyás Flórián utcában (ma: Hunyadi út).²¹

Mindezek ellenére a pálosok Magyarországra való visszatelepítése 1926-ra megfeneklett. S úgy tűnik, Csernoch János hercegprímás a *Budapesti Hírlap*nak adott megsemmisítő nyilatkozatával megkísérelt végleg pontot is tenni az ügy végére, expressis verbis leszögezve, hogy „nincs szükség a pálosokra”.²²

A remények 1930-ban, a rendi konstitúció megújítása nyomán éledtek újra. Az új rendfőnök, Przewdziecki Pius érzékelhetően nyitottan viszonyult a magyarországi megtelepedéshez, ekkorra a rend személyi állománya is megfelelő háttérrel biztosított ehhez, igaz, nem a magyar jelentkezőknek köszönhetően: a lengyelországi Lesna noviciátusába továbbra sem érkeztek a magyarok. Éppen emiatt került újra előtérbe (a Sziklatemplom mellett) Pécs is, mint egy magyarországi noviciátus lehetséges helyszíne. Szükségessége mellett a generális azzal érvelt a pápánál, hogy a magyarok nem bírják a lengyel klímát, „már kezdődő reumatikus fájdalmaik vannak”, és nincsenek is újabb jelentkezők...²³

A köznyelvben csak „Compostella”-ként emlegetett Komposch-villa ekkor már több mint egy évtizede várakozott a pálosokra a Mátyás Flórián útján. A ház ugyan kicsi volt, de átalakítással újoncháznak alkalmassá tehető. Elhelyezkedése pedig a város szélén, de lényegében már az erdőben – mondhatni – ideálisan „pálos”. A mai Hunyadi út ebben a magasságban még szinte teljesen beépítetlen volt ekkoriban, a hegyoldalban szőlők és erdős részek váltották egymást.

A várva-várt beköltözésre végül 1934. október 27-én került sor. Az egyházmegye, illetve a pécsi hívek által való „befogadás” rítusának is tekinthető az az ünnepség, amit az Actio Catholica rendezett a pálosok tiszteletére. Az időközben kalocsai érsekké kinevezett Zichy utódja, Virág Ferenc püspök közvetlen hangú üdvözlő beszédére – „Itthon vagytok, legyetek méltók őseitek hírnevéhez” – a Lengyelországból érkező pécsi perjel mondott magyar nyelven köszönetet, amelyért vélhetően nem csak illendőségből járt a zúgó taps: „Tíz évvel ezelőtt – mondotta többek között – lélekben elzarándokoltam Lengyelországból Jakab-hegyre, ahol rendünk bölcsője ringott. Most a valóságban itt vagyok. Akkor is kevesen voltak a Jakab-hegyen, most is kevesen vagyunk. [...] Hiszem, hogy Isten segítségével és

²¹ Pécs-Budai Külváros, Historia domus I. Pécsi Egyházmegyei Levéltár (PEL) III.103.016. 218–219.

²² *Budapesti Hírlap* 1926. szeptember 21. 2. (Csernoch hercegprímás a pálosok visszatéréséről)

²³ Przewdziecki Pius levele XI. Pius pápának. Częstochowa [d.n. 1934. március(?)] Archiwum na Jasnej Górze (AJG) Pécs – Akta klasztoru I. 29. (Nr. 250.)

a jószándékú emberek támogatásával a mostani kis mag is terebélyes fává nő. A mi rendünk imádkozik és dolgozik, de nemcsak ezért a csonka országért, hanem a régi Nagymagyarországért. Adja Isten, hogy úgy legyen!” „Bensőséges, meleg kézfogás volt ez az ünnepség Pécs városa és a pálosrend között” – értékelte a *Dunántúl* tudósítója a Pécsi Katolikus Kör „szorongásig megtelt” dísztermében tartott eseményt.²⁴

A visszatérést előkészítő egyeztetéseken kezdettől feltűnik egy olyan tényező, amely a pálosok pécsi lehetőségeit a következő években kedvezően alakította. Ez pedig a városi előljáróság, és – ki lehet mondani – a pécsiek egy jelentős részének az illendő gesztusokon messze túlmutató támogatása. Országos viszonylatban eddig is Pécs vitte a vezető szerepet a pálosok ügyében, de ez elsősorban Zichynek és a *Dunántúlnak* volt köszönhető. Ettől kezdve viszont társadalmi léptékben érzékelhető a város vezetői, a különféle egyesületek és a hívek azonosulása is a pálosok szándékaival. A „város” és a pálosok közötti interakciót idővel két újabb tényező még intenzívebbé tette. Az egyik általánosságban a lengyel-magyar sorsközösség újrafelfedezése, a másik egy szerencsés helyi érdekegyezés: a városrendezési tervben előírányzott munkálatok és a pálos templom építése közötti kapcsolat. Ez utóbbi esetben Nendtvich Andor polgármester javasolta, hogy az új panoráma útvonal (a Magaslati út) és a város központjából a Mecsekre vezető út csuklópontjában épüljön föl a rend – az eredeti terveknel jóval grandiózusabb és drágább – temploma.²⁵ A polgármester azt is vállalta, hogy az eredetinek majdnem dupláját kitevő költségek különbözetének felét a város finanszírozza. A még nem teljesen kész Szent Imre templomot Zichy Gyula kalocsai érsek szentelte föl 1937 májusában.

A történelem játéka, hogy a Jakab-hegy pálos reorganizációjának lehetőségét az egyházi intézmények anyagi alapját megroppantó intézkedés, az 1945. évi „földreform” teremtette meg négy évszázad után. A rend ősi fészket a pálosoknak 1947-ben sikerült rövid időre újra birtokba venniük. A székeskáptalantól 1945-ben elkobzott és állami tulajdonba került területre benyújtott igénylés sikerét a vármegye előljáróságának támogatásával Bihar Tádé atya járta ki a minisztériumnál. A romokhoz közeli kis erdészlakba három pálos költözött ki. A tartós megtelepedéshez szükséges kolostor és a hozzá tartozó Boldogasszony kápolna terveit Keresztfalvi Artúr készítette el. Az építkezést a környező falvak népe, a pécsi, sőt a budapesti ifjúság is

²⁴ *Dunántúl* 1934. november 27. 3. (A pécsi pálosok ünneplése)

²⁵ BALÁZS PÉTER – HAJÓS-BAKU ESZTER JUDIT: Pálos templom építéstörténeti tudományos dokumentáció, építéstörténeti kutatás. Kézirat, Pálos Gyűjtemény, Pécs, 2019.; MICHAL M. ZEMBRUSKI: Visszaemlékezés, 1947. (Kézirat, osz. n.)

önkéntes munkával segítette. A toronyról 1949 júniusában már csak a cserepezés hiányzott, a kolostorban a kápolna fölött a cellák is elkészültek. A szentelést egy évvel később, június 11-re tervezték. Erre azonban a szerzetesek egy nappal korábban bekövetkezett elhurcolása miatt már nem kerülhetett sor...

A pálosok és Pécs évszázadok alatt formálódó kapcsolatait áttekintve a „tér”, a „hely” történeteket és kapcsolatokat rendező szerepére, illetve a térhasználat lehetőségeket alakító és motiváló, hagyományt teremtő formáira irányult figyelmünk. Ezt a jelenséget tudatosítják a pálosok esetében az 1950 utáni, intézményesültség nélküli időszak meghatározóan pécsi kötődései is, melyeket tekinthetünk akár véletlen egybeesésnek, összefüggéseik azonban – véleményem szerint – az oksági és az esetleges dimenziók komplementer együttállását tárják elénk. Akkor is, ha a történettudomány eszközeivel ez csak részlegesen ragadható meg.

A városban a pálos jelenlétet (a diszperziót követően plébánosként továbbszolgáló) Bolyós Ákos letartóztatását követően a szeminarista újoncok, Győrbe költöztetésük után pedig az összevont szemináriumokba át nem vett Arató László Botond, majd 1953 januárjától a börtönből szabadult Bolváry Pál Pécsre érkezése biztosította. Bár joggal merülhet föl, hogy ez esetben „jelenlétről” beszélni inkább csak hagiografikus átkötés, mégis, kettőjük titkos hitoktatásban és a katakombacserkészletben játszott szerepe nélkül aligha képzelhető el a klandesztin ág utánpótlásának biztosítása.²⁶ Szabadulása után az utolsó pécsi perjel, Bolyós Ákos is visszakerült Pécsre, az Ágoston téri plébánián sikerült kántorként elhelyezkednie, ahol ekkoriban rendtársa, Schmidt Béla volt a káplán.²⁷ A Bolváry és Arató által bevont újoncok fogadalmait néhány esetben az ő kezébe tették le, egy esetben bizonyosan a pálos templom hittantermében. A városnak az Ágoston tértől a Mindenszentek templomán át – amely az Ágoston téri plébániához tartozott – a pálos templomig húzódó északkeleti karéja így a két világháború közötti időszakhoz hasonlóan továbbra is meghatározó színtere maradt a pálosok – megszüntetve megőrzött – életének. A rendi élet újraindítására 1989-ben a szentelése óta a pécsi egyházmegyében, ez időben kertvárosi plébánosként szolgáló Máthé Péter kapott rendfőnöki megbízást. A novíciusok képzése Bolyós Ákos vezetésével indult el. Mindketten abba a kolostorba térhettek vissza, ahonnan 1950. június 9-én egyiket novíciusként, másikat házfőnökként elhurcolták.

²⁶ Lásd erről: LÉGRÁDI ATTILA: Tanúságtevők és Fehér kovászok. A Magyar Pálos Rend története az 1945 utáni évtizedekben. Bp., 2020.

²⁷ P. BOLYÓS REZSŐ ÁKOS OSPPE: A pálosok Magyarországon a XX. század első felében. Visszaemlékezések I–II. Budapest, 2004.